

van een kwart eeuw geleden. Met Japan kwam hij weer zo'n vijftien jaar later in aanraking. Zo kwam hij op het spoor van de Nederlandse waterbouwkundigen die door de Meiji-regering omstreeks 1870 als huurlingen werden aangetrokken ter verbetering en vernieuwing van de buitengewoon ingewikkelde water- en rivierhuishouding van het land. Uiteindelijk bleek het handjevol Nederlandse 'watermannen' van uiteenlopend allooi — ingenieurs, rijswerkers en werkbazen — van essentieel belang te zijn geweest voor de algehele modernisering van de Japanse samenleving. Daarmee vormden zij de uitzondering op de regel dat Nederland bij de toenmalige vernieuwing van Japan nauwelijks een rol heeft gespeeld. De aanleg van havens en kanalen; irrigatiesystemen; waterleidingen; inpolderingen; tunnels; rivierregulering door onder meer de bouw van stuwen; landmeting; normalisering van het waterstandspeil; herbebossing en wat al niet meer, waren van vaak cruciale betekenis tot Japan in staat was het karwei zelf te klaren.

Van Gasteren was niet meer te stuiten. Een uitgelezen gezelschap Japanologen, deskundig op uiteenlopende terreinen — religie, techniek, cultuur, economie, geschiedenis, kunst, geneeskunde, taal — uit Nederland, Japan en de Verenigde Staten zag zich onder auspiciën van de stichting 'Vier eeuwen Nederlands-Japanse betrekkingen' door zijn enthousiasme aangezet tot driftig werk. Een toonbeeld dus van de internationalisering van de moderne wereld. Het resultaat is er naar want het buitengewoon mooi en zeer verhelderend geïllustreerde boek werpt een scherp licht op meer dan alleen de werken van de Nederlandse 'watermannen'. Zij zijn geplaatst tegen de achtergronden van relevante internationale verwickelingen uit de tweede helft van de negentiende eeuw en de verbazingwekkende maatschappelijke, politieke, economische en sociale verschuivingen binnen Meiji-Japan. Aan een en ander waren tal van spanningen en paradoxen verbonden. Tussen neus en lippen door treden ook de contouren van toenmalig Nederland aan het licht. Brieffragmenten en andere primaire documentaire bronnen brengen bovendien soms ontroerende informatie over het individuele, dagelijkse bestaan van mensen die zich op de een of andere manier moesten zien te redden in een hun onbekende cultuur, verscheurd door enorme verschillen en tegenstellingen.

Dit is een zeer rijk boek. Dat neemt niet weg dat er sedert de dagen van Kaempfer misschien toch niet zo veel is veranderd. Ook dit boek maakt namelijk — net als de boven besproken Teleac-bundel — alles bijeengenomen de indruk van encyclopedisch te zijn opgezet. Zoiets gaat uit de aard van de zaak ten koste van de scherp toegesneden en strak volgehouden, problematiserende analyse. Misschien is daarop ook niet te rekenen als het gelegheidswerken bij een herdenking betreft. Maar je zou wel een groot kniesoor moeten zijn om dat een overwegend bezwaar te noemen.

P. W. Klein

J. van Goor, *Indische avonturen. Opmerkelijke ontmoetingen met een andere wereld* (Den Haag: Sdu uitgevers, 2000, 294 blz., f39,90, ISBN 90 12 08854 2).

De ontmoeting tussen personen en instellingen uit de Aziatische en Europese wereld vanaf de zeventiende eeuw vormt het verbindende element tussen de negen opstellen in deze bundel, die alle eerder zijn gepubliceerd, zij het soms in wat andere vorm. Van Goor voert een bont gezelschap ten tonele: van overrijverige Nederlandse dominees tot militairen die deserterden uit het leger van de VOC, van de etnoloog Nieuwenhuis die in 1896-1897 het hart van Borneo verkende tot een aantal Nederlandse politici, journalisten en kunstenaars die Tropisch Nederland in het Interbellum bezochten. Deze opsomming maakt duidelijk dat het hier geen vrijblijvende,

toeristische, ontmoetingen betrof: de door Van Goor beschreven Nederlanders kwamen naar den vreemde met een doel.

Dat geldt zeker ook voor de uiterst succesvolle Nederlandse handelsorganisatie die in Azië opereerde, de VOC. In twee algemene opstellen ontrafelt Van Goor 'het raadsel van de VOC'. Hoe kon een handelonderneming uitgroeien tot een grote politieke mogendheid in Zuidoost-Azië, wat was het karakter van die staat en in hoeverre vormden de VOC-vestigingen ook een cultureel bruggenhoofd tussen de Europese en Aziatische wereld. Op overtuigende wijze maakt Van Goor duidelijk dat het antwoord op de eerste vraag niet alleen in Europa moet worden gezocht, maar vooral ook in Azië. De scherpe politieke rivaliteit in Zuidoost-Azië waar een sterke centrale macht ontbrak in de jaren dat de VOC haar entree maakte, gekoppeld aan de omstandigheid dat de handel in hoge mate een functie was van het inheemse politieke leven, dwong de Compagnie om zich in kostbare 'prinselijke avonturen' te storten als zij zaken wilde doen. Tegen heug en meug bouwde de VOC zo om economische redenen tegelijk met haar handelsnetwerk een politiek netwerk op bestaande uit bondgenoten en vazallen. Een hybride organisatie was het resultaat: een Europese handelsorganisatie die tegelijkertijd optrad als een Aziatische staat, in Zuidoost-Azië zelfs de eerste onder zijn gelijken. Waar het centrale gezag sterker was, zoals in India en Thailand, bleef de politieke rol van de VOC veel bescheidener; daar was zij hooguit eerste onder de Europese handelaren, die zich zo nodig letterlijk voor de vorst in het stof wierp, zoals in het opstel over Constantijn Phaulkon, de Griekse adviseur in dienst van de koning van Siam, wordt verhaald. Hoe sterk het economisch motief het politieke handelen van de VOC bepaalde, wordt geïllustreerd in de opstellen over de culturele brugfunctie van de VOC. Christendom en westers onderwijs werden door de VOC slechts bevorderd als het haar positie ten goede kwam; gedreven predikanten die de handelsrust verstoorden, werden zonder mankeren naar Batavia gezonden.

Aanpassing met behoud van het eigene is volgens Van Goor dan ook de sleutel voor het succes van de VOC en haar dienaren. Voor de andere zijde van de VOC, haar optreden als krijgsheer-tegen-wil-en-dank, heeft Van Goor — althans in deze bundel — dan ook weinig oog, terwijl het rijk toch niet alleen door aanpassing en diplomatie bijeen werd gegaard. Een belangrijker manco van deze bundel is het ontbreken van een overkoepelend hoofdstuk waarin de draden tussen de VOC- en post-VOC opstellen worden geweven, het langetermijnperspectief dat Van Goor voor ogen staat (10). Wel wijst hij enkele malen op overeenkomsten tussen het expansiebeleid van de VOC en dat van haar erfopvolgster, het Nederlands-Indische gouvernement. Ook de bv Nederland, zo stelt hij terecht, volstond immers tot diep in de negentiende eeuw om economische redenen liever met het sluiten van (onduidelijke) contracten met de inheemse vorsten dan daadwerkelijk zijn gezag te laten gelden. Discussabel is echter de vergelijking tussen het expansiebeleid van de VOC en het *reluctant imperialism* dat Nederland in de negentiende en twintigste eeuw in de archipel aan de dag zou hebben gelegd (29). Van *reluctance* was immers eind negentiende eeuw geen sprake meer, zoals Van Goor in het opstel over de betrekkingen met Lombok ook zelf betoogt. De expansie rond 1900 mag dan het slothoofdstuk van een oud verhaal zijn, de schrijfstijl van de koloniale staat in wording verschilde wezenlijk van die van de VOC.

Daarentegen heeft Van Goor een scherp oog voor het ontstaan en de consequenties van de Nederlandse koloniale ideologie. De vroege uitingen hiervan signaleert hij al bij de VOC-boekhouder Kloek die in 1779 zijn ingrijpen te Pontianak rechtvaardigde met een beroep op het inheemse wanbestuur. In het laatste opstel in deze bundel maakt hij aan de hand van negentiende- en twintigste-eeuwse reisverslagen duidelijk hoe Nederlanders zich onmisbaar gingen wanen voor een goed bestuurde koloniale staat en het welzijn van de bevolking. Aanpassing maakte plaats voor ideologische bevlogenheid, die overigens ook het Nederlandse post-koloniale

beeld van Indonesië beïnvloedde. Daarmee maakt Van Goor geen langetermijntrend, maar wel een duidelijke kloof zichtbaar tussen de VOC-dienaren en de latere bezoekers van de Indonesische archipel.

Petra Groen

L. Dorsman, E. Jonker, K. Ribbens, *Het zoet en het zuur. Geschiedenis in Nederland* (Historische bibliotheek; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2000, 223 blz., f39,50, ISBN 90 284 1865 2).

Geschiedenis leeft in Nederland, alleen niet officieel. Dat moet zo ongeveer de enigszins paradoxale conclusie van de auteurs zijn geweest toen zij besloten daarom maar een boek te gaan schrijven ter verklaring van dit fenomeen voor een breder publiek. Voorop moet worden gesteld dat de auteurs in staat zouden moeten zijn een dergelijke onderneming — een overzicht voor het grote publiek van de wijze waarop in Nederland aan geschiedenis wordt gedaan — te doen slagen. Dat dit auteurscollectief — allen zijn aan de universiteit van Utrecht verbonden — wel degelijk kennis van zaken heeft, bleek bijvoorbeeld in 1995 toen zij (minus Kees Ribbens) ter gelegenheid van het honderdvijftigjarig bestaan van het (Nederlands) Historisch Genootschap *Anderhalve eeuw geschiedenis* schreven, een zeer leesbaar overzicht over een ogenschijnlijk stug onderwerp. De geschiedenis van de Nederlandse geschiedenis ligt bij hen dus in goede handen. Deze verwachting wordt helaas gelogenstrafd in de uitwerking van het thema. Dit is dan ook in alles een postmodern boek, met ongebondenheid als leidraad: alles kan en iedereen heeft gelijk. Gedachtelijnen worden summier uitgewerkt, om vervolgens in de volgende alinea direct weer te worden ontkracht: door middel van dit soort deconstructivisme blijft alles dus open. De auteurs zelf hanteren hiervoor overigens de term 'methodisch impressionisme'. Dit moet dan garant staan voor 'een minder strenge aanpak, die recht doet aan de complexiteit en veelvormigheid van de historische cultuur in Nederland'.

Wellicht ter onderstreping van hun postmoderne opvattingen beginnen de auteurs in hoofdstuk 1 eerst met een betoog over herdenken, alvorens in hoofdstuk 2 de bredere opzet van dit boek uit de doeken te doen. Herdenken in Nederland is een moeizame zaak. Aan de hand van enkele voorbeelden (1948: Vrede van Munster; 1963: Nationale Herdenking 1813; 1979 Unie van Utrecht; 1984: Willem van Oranje) proberen de auteurs te verduidelijken dat het probleem van herdenkingen is dat ze steeds lossen van de tijd komt te staan, een weinig opzienbarende conclusie. Thema's moeten er met de haren worden bijgesleept om een volwaardig programma op te leveren. Het is jammer dat de auteurs, in wat alleszins moet overkomen als een actueel boek, niet de gelegenheid te baat hebben genomen een vergelijking te trekken met de herdenking van de Vrede van Munster in 1998 ofte wijzen op de discussie over een slavernijmonument en in het verlengde hiervan de omgang met het koloniale verleden, zoals bij het Van Heutsz-monument. Hoofdstuk 2 behandelt het gebruik van de geschiedenis en de verschillende dimensies van historisch bewustzijn: gevoel, wil en verstand. Een groeiend onderscheid tussen (cultureel) erfgoed en (vaderlandse) geschiedenis, gekoppeld aan een toenemende professionalisering — van geschiedbeoefening naar geschiedwetenschap — heeft geleid tot versplintering van het historische veld. In hoofdstuk 3 wordt de wijze waarop dit tussen 1780 en 1940 in Nederland in drie fasen is verlopen, toegelicht. Tot 1840 de wilde fase waarin nog onbekommerd van het recente verleden kon worden genoten; tot 1890 volgt de disciplinerende, de ontwikkeling van geschiedenis als beroep; tot slot de esthetisering, waarbij in toenemende mate de emotie wordt verdrongen. Hoofdstukken 4, 5 en 6 behandelen alle dezelfde periode — 1945 tot 2000 — maar elk vanuit een andere invalshoek: respectievelijk